

II. Meşrutiyet Döneminde İdeal Kadın Yurttaşı Yetiştirmek: Kızlara Mahsus Malumat-ı Medeniye Dersleri

Fatma Tunç Yaşar*

Özet

Kadınların eğitimi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde, özellikle de matbuat ve tedrisat alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde dönemin önemli gündem maddeleri arasında yerini almıştır. Bu dönemde genel olarak eğitim daha özeldir ise kız çocuklarının mektep sıralarında eğitimi dönemin siyasi iradesinin temayülleri ve beklentileri üzerinden şekillenmiştir. Siyasi iktidar, ideolojisine, gündemine ve amaçlarına uygun olarak müfredat programları üzerinde politikalar geliştirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde, Ziya Gökalp tarafından tanımlanan “Yeni Hayat” projesinin açılımları olan “Yeni Toplum” ve “Yeni Aile” anlayışı çerçevesinde kadınların eğitimine özel önem atfedilmiştir. Sayıları ve nitelikleri artan kız mekteplerinde hangi derslerin yer alacağı, derslerin haftada kaç saat ve hangi usulle okutulacağı, müfredat programları, talimatnameler ve nizamnameler ile belirlenmiştir. Müfredat programları ve normatif olarak hazırlanan ders kitaplarının toplumsal tecrübe ve beklentiler ile örtüşme zorunluluğu bulunmamasıyla birlikte, bu kaynaklar söylem düzeyinde siyasi iradenin idealize ettiği yurttaş profilini inceleme imkânı sunmaktadır.

Dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey müfredat programlarının amacının dinine merbut, vatanını seven, milliyetini tanıyan ve vazifelerini yerine getiren “her manasıyla adam” yetiştirmek olduğunu ifade etmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra ibtidaiye, rüşdiye, idadiye ve sultaniyede okutulmak üzere Malumat-ı Medeniye ismiyle müfredat programlarına yerleştirilen yurttaşlık bilgisi dersinin içeriği bu minvalde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi olarak belirlenmiştir. Bu bildiri, Nazım (1911) ve Ali Seydi (1913) tarafından “kızlara mahsus” başlığıyla hazırlanan iki yurttaşlık bilgisi ders kitabının içerik ve gündemini erkek öğrencilere yönelik ders kitaplarıyla karşılaştırarak dönemin “makbul kadın yurttaş” profilini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yurttaşlık bilgisi dersinin içeriği ve misyonu döneme ait müfredat programları, talimatname, nizamname ve usul kitapları göz önünde bulundurularak, dönemin değişen kadın algısı ve eğitim politikaları bağlamında ele alınacaktır.

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ftyasar@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8623-4822, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.61

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Malumat-ı Medeniye, Kadın Yurttaş, Kızların Eğitimi, Ders Kitapları.

Educating Ideal Female Citizens in the Second Constitutional Era: Civics Textbooks for Girls

Abstract

The education of women has taken its place among the most important issues of the period in the process of change and transformation since the second half of the nineteenth century, especially within the framework of the developments in printing and education. In this period, education in general, and more specifically the education of girls in schools, was shaped by the tendencies and expectations of the political will. The political power has developed policies on curriculum programs following its ideology, agenda and purposes. During the Second Constitutional Era, special emphasis was attributed to the education of women within the understanding of “New Society” and “New Family”, which are the extensions of “the New Life” defined by Ziya Gökalp. Which courses will take place, how many hours a week and in which method they will be taught in girls’ schools, whose numbers and qualifications have increased, are determined by curriculum programs, instructions and regulations. Although curriculum programs and normative textbooks do not have to overlap with social experience and expectations, these sources offer the opportunity to examine the profile of citizens idealized by the political will at the level of discourse.

Şükrü Bey, the Minister of Education of the period, stated that the curriculum was shaped to raise “man in every sense” who is religious, loves his homeland, knows his nationality and fulfills his duties. The content of the civics course named Malumat-ı Medeniye in the curriculum to be taught at different levels of education right after the proclamation of the Second Constitution, was determined as the education of citizenship, morality and civility in this manner. This paper aims to examine the profile of “the acceptable female citizen” of the period by comparing the content and agenda of the two civics textbooks prepared “for girls” by Nazım (1911) and Ali Seydi (1913/14) with the textbooks for male students. In this context, the content and mission of the civics textbooks for girls will be discussed in the context of the changing perception of women and educational policies of the period, through the curriculums, instructions, regulations and method books.

Keywords: The Second Constitutional Era, Civics, Female Citizens, The Education of Girls, Textbooks.

Giriş

Kadınların eğitimi, Osmanlı'da 1850'li yıllardan itibaren yoğunlaşan reform, değişim ve dönüşüm sürecinde, özellikle de matbuat ve tedrisat alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde dönemin önemli gündem maddeleri arasında yerini almıştır. Bu dönemde genel olarak eğitim daha özeldir ise kız çocuklarının mektep sıralarında eğitimi dönemin siyasi iradesinin temayülleri ve beklentileri üzerinden şekillenmiştir. Siyasi iktidar, ideolojisine, gündemine ve amaçlarına uygun olarak müfredat programları üzerinde politikalar geliştirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde, Ziya Gökalp tarafından tanımlanan “Yeni Hayat”¹ projesinin açılımları olan “Yeni Toplum” ve “Yeni Aile” anlayışı çerçevesinde kadınların eğitimine özel önem atfedilmiştir.² Sayıları ve nitelikleri artan kız mekteplerinde hangi derslerin müfredatta yer alacağı, haftalık programda kaç saat okutulacağı ve nasıl okutulacağı, müfredat programları, talimatnameler ve nizamnameler ile belirlenmiştir.

Dönemin Maarif Nazırı (1913-1917) Şükrü Bey müfredat programlarının amacının dinine merbut, vatanını seven, milliyetini tanıyan ve vazifelerini yerine getiren “her manasıyla adam” yetiştirmek olduğunu ifade etmektedir.³ Nitekim II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında ibtidaiye, rüşdiye, idadiye ve sultaniyede okutulmak üzere *Malumat-ı Medeniye* ismiyle müfredat programlarına yerleştirilen yurttaşlık bilgisi dersinin içeriği bu minvalde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi olarak belirlenmiştir. Bu bildiri, Nazım ve Ali Seydi tarafından “kızlara mahsus” başlığıyla hazırlanan iki yurttaşlık bilgisi ders kitabının içerik ve gündemini diğer ders kitaplarıyla karşılaştırarak dönemin “makbul kadın yurttaş” profilini dönemin eğitim politikaları ve kadın algısı bağlamında irdelemeyi amaçlamaktadır.

Benjamin C. Fortna, devlet okullarında kitlesel eğitimin siyasi otoriteler ve yönetilenler arasında yeni bir ilişki başlattığını ifade etmektedir. Öte yandan Fortna, bu yeni ilişki biçiminde devletin kendi yurttaşlarını yetiştirme çabasının olduğunu kabul etmekle birlikte, devlete bu konuda fazlaca rol atfedildiğini düşünmektedir. Devlet ve hükmettiği insanlar arasında mekanik bir ilişki olmadığını savunmakta, bazılarının Michel Foucault'nun etkisinde kalarak devlet okullarını bir nevi hapisane olarak görmelerini, bazılarının ise Pierre Bourdieu gibi kitlesel eğitimi

- 1 Ziya Gökalp, “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, C 2, S. 8, 26 Temmuz 1327 / 8 Ağustos 1911, s. 138-141.
- 2 Ayrıca bk. Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- 3 Şükrü Bey, “Maarif Nazırının Beyanatu”, *Muallim*, C 1, S. 9, 1333 / 1917-1918, s. 258.

iktidarın bireyi ve kurumları yok eden nüfuz alanı olarak okumalarını eleştirmektedir.⁴ Mehmet Ö. Alkan'a göre de ders kitapları, resmi ideolojiyi yansıtmaktadır.⁵ Nitekim, kitlesel eğitime dair veri olarak kullanılan talimatnameler, nizamnameler, müfredat programları ve ders kitapları devlet okullarında kitlesel eğitimin uygulanma biçimi ve sonuçlarına dair somut göstergeler olarak kabul edilmemelidir. Bununla birlikte bu kaynaklar, tarihçilere söylem düzeyinde siyasi iradenin idealize ettiği eğitim anlayışını ve insan profilini inceleme imkânı sunmaktadır.

Malumat-ı Medeniye Dersi

Yurttaşlık eğitimi, Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel eğitimin bir parçası olmuştur. Füsün Üstel'e göre yurttaşlık dersinin okul müfredatlarına girmesi, modern merkezi devletin gelişimi ve eğitimin toplumu dönüştürücü yönünün yönetici seçkinler tarafından keşfedilmesi, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan dünyevileşme ve laikleşme ve çocukluğa dair telakkinin değişimi gibi Avrupa'da yaşanan değişim süreçleri ile yakından ilgilidir.⁶ On dokuzuncu yüzyıl boyunca ağırlıklı olarak Avrupa referanslı bir değişim ve dönüşüm sürecine giren Osmanlı Devleti'nde ise kitlesel eğitimin yaygınlaşması yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamit'in 31 Vakası ile tahtan indirilmesinin akabinde toplumu değiştirme ve dönüştürme misyonu ağırlık kazanan okullarda yetiştirilmek istenen "ideal insan ya da yurttaş" profilinde de bazı uyarlamalar yapılmak istendiği görülmektedir. II. Abdülhamit döneminde doğrudan yurttaşlığı konu alan bir ders içeriği olmadığı halde kişinin şahsına, ailesine, yaşadığı topluma ve bağlı bulunduğu devlete karşı vazife ve sorumluluklarını temel ahlaki prensip ve değerlerle birlikte öğrenmesinin hedeflendiği ahlak dersleri bulunmaktaydı. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra ise "Malumat-ı Medeniye" ismini taşıyan ve yurttaşlık eğitimi olarak içeriği düzenlenen bir dersin eğitimin en alt basamağından itibaren müfredat programlarına yerleştirildiği ve bu derste okutulmak üzere gazeteye ilan vermek suretiyle ders kitabı yazılmasının teşvik edildiği görülmektedir.

4 Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 21-22.

5 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 6, S. 12, 2008, s. 12.

6 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 11.

1908 yılının sonlarından 1918 yılına kadar farklı kademelerde okutulmak üzere 50'nin üzerinde malumat-ı medeniye ders kitabı yayımlanmıştır.⁷ Bu kitapların ortak bir formatı bulunmamasıyla birlikte temel olarak kişiye vatan sevgisi ve aidiyet bilinci aşlamayı hedeflemekte, meclis, seçim, idare-i umumiye ve vergi gibi temalar çerçevesinde mevcut siyasi sistemin nasıl işlediğini, kişinin devletin doğrudan muhatabı yurttaş olarak devlete karşı sorumluluklarının neler olduğunu ve yurttaş olarak haklarını açıklamaktadır. Öte yandan bu kitaplar bir süre sonra malumat-ı ahlakiye ve medeniye başlığı ile yayımlanmış ve içerikleri bu minvalde zenginleştirilmiştir. Önceki dönemin ahlak kitaplarının içeriği önemli ölçüde malumat-ı medeniye müfredatına aktarılmıştır.

Okulların idari olarak işleyişi, öğrencinin terbiyesi ve müfredatta yer alan derslerin nasıl okutulacağına dair yazdığı usul kitabında Sabri Cemil “Hakikat halde insan olmaktan başlanmazsa vatandaş olmak gayr-i mümkündür.” diyerek yurttaşlık eğitiminin birey ile devlet arasındaki hukuka dayalı ve resmi bir ilişkiden ibaret olmadığını ve dolayısıyla eğitimin içeriğinin bu minvalde belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸ Nitekim sonraki yıllarda yayımlanan talimatname ve nizamnamelerde eğitimin gayesi “çocukları çok yönlü olarak hayata hazırlamak”⁹ ve “mükemmel adam yetiştirmek” olarak ifade edilmekte, Şükrü Bey ise bunu “her manasıyla adam yetiştirmek” olarak tanımlamaktadır.¹⁰ *Mekatib-i İbtidaiyye Mahsus Talimatname*'de malumat-ı medeniye dersi sadece malumat içermeyen, kişinin şahsiyetinin gelişimine katkı sağlayan ve kişiyi beden ve ruhen geliştiren bir ders olarak nitelendirilmektedir.¹¹ Malumat-ı medeniye ders kitaplarının ortak başlığı ve teması olarak teşebbüs-i şahsi vurgusu ile ise çocuklar iktisadi olarak girişimci, her şeyi devletten beklemeyen, memuriyete bel bağlamayan, çalışkan ve azimli bireyler olarak yetiştirilmek istenmektedir.

7 Malumat-ı medeniye ders kitapları hakkında detaylı inceleme için bk. Fatma Tunç Yaşar, “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, *Osmanlı Araştırmaları / Journal of Ottoman Studies*, S. 52, 2018, s. 311-342.

8 Sabri Cemil, *Amelî Fenn-i Tedris: Dürus-u Mütenevviannın Suret-i Tedrisi, Etfalin İnzibat ve Terbiyesi, İdare-i Mekatib*, Kosova Matbaası, 1326 / 1910-1911, s. 87.

9 *Mekatib-i İbtidaiyye-i Umumiye Talimatnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331 / 1915-1916, s. 3 ve *Mekatib-i İbtidaiyye Mahsus Talimatname: Usul-i Terbiye, Usul-i Tedris*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331 / 1915-1916, s. 4, 13.

10 Şükrü Bey, agm., s. 258.

11 *Mekatib-i İbtidaiyye Mahsus Talimatname*, 1331 / 1915-1916, s. 13.

Kızlara Mahsus Yurttaşlık Dersi

İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanan malumat-ı medeniye ders kitapları incelendiğinde “kızlara mahsus” başlığı taşıyan sadece iki malumat-ı medeniye ders kitabı tespit edilebilmiştir. Bu kitaplardan ilki Cemiyet-i Terbiye-i İslamiye azasından Darüşşüfaka’da lisan muallimi olan Nazım tarafından *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve İctimaiye*¹² başlığı ile 1911 yılında yayımlanmıştır. İkincisi ise halihazırda ibtidaiye, rüşdiye ve idadiye gibi farklı kademelerde okutulmak üzere çok sayıda malumat-ı medeniye kitabı yazmış olan Ali Seydi tarafından *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye*¹³ başlığı ile 1913-14 yılında yayımlanmıştır. Toplamda 50 civarında malumat-ı medeniye kitabına karşılık kızlara mahsus sadece iki kitabın yayımlanmış olması ilginçtir. Öte yandan malumat-ı medeniye’nin kızlara mahsus bir ders olmadığı, kız ve erkek okullarında yer alan ortak müfredata dahil olduğu düşünüldüğünde diğer kitapların kız okullarında okutulmuş olma ihtimali de akla gelmektedir. Nitekim 1913 yılında yürürlüğe giren ve ibtidaiye seviyesindeki okulların müfredatını ve işleyişini belirleyen *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*’ne göre yurttaşlık dersi *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye* ismiyle kız ve erkek okullarında okutulan ortak bir derstir.¹⁴ Aynı yıl yayımlanan ibtidaiye okullarına yönelik olarak hazırlanan müfredat programında öncelikle kız ve erkek ayrımı yapmadan ortak haftalık ders cetveli yayımlanmış, sonrasında sırasıyla hangi dersin nasıl okutulacağı ve söz konusu müfredatın kız okullarına nasıl tatbik edileceği açıklanmıştır. Buna göre *Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihîye, Sıhhiye ve Medeniye)* dersi ilk yıl haftada üç saat, ikinci ve üçüncü yıllar haftada iki saat ve sonraki üç yıl boyunca haftada bir saat olarak okutulacaktır.¹⁵ 110 sayfalık programın ek olarak yayımlanan bölümünde, “Ders Müfredatının İnas Mekatib-i İbtidaiyesine Suret-i Tatbikine Dair İzahat” başlığı altında ise söz konusu uyarılmanın nasıl yapılacağı açıklanmıştır.

12 Nazım, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve İctimaiye*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327 / 1911.

13 Ali Seydi, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye*, Kısım-ı salis, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1329 / 1913-14.

14 Bu düzenlemeye göre ikişer yıllık üç döneme ayrılmış altı yıllık ibtidaiye programında okutulacak dersler Kur’ân-ı Kerim, Malumat-ı Diniye, Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap ve Hendese, Coğrafya (bilhassa Osmanlı coğrafyası), Tarih (bilhassa Osmanlı tarihi), Dürüs-ı Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikâtı, Hıfzıssıhha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, Elishleri ve Resim, Gına (ilahi ve vatani manzumeler), Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, erkek çocuklar için Talim-i Askerî, kız çocuklar için İdare-i Beytiye ve Dikiş olarak belirlenmiştir. *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329 / 1913, s. 8.

15 *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dersane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329 / 1913-14.

II. Meşrutiyet Döneminde İdeal Kadın Yurttaş Yetiştirmek: Kızlara Mahsus Malumat-ı Medeniye Dersleri

1499

“Zükür mekatib-i ibtidaiyesine mahsus müfredat programı inas mekatib-i ibtidaiyesinde dahi tatbik olunur. Şu kadar ki, muhtelif dersler arasında kadınların hususiyet-i ahvali nazar-ı dikkate alınarak ona göre tadilat ve telkinat icra edilir. Mesela Musahabat-ı Ahlakiye ve Medeniye’de kadınlarda aile, muhabbet ve şefkatini tenmiye, tasarruf ve idare hissini takviye edecek, onlarda fıkır-i tertib ve intizamı temin eyleyecek surette idare-i kelim edilir.”¹⁶

Söz konusu programda ayrıca Eşya Dersleri’nde idare-i beytiye konularına ağırlık verilmesi, Malumat-ı Diniye derslerinde namaz ve oruç gibi konularda kadınlara ait olan hususların izah edilmesi, tarih dersinde ise meşhur erkeklerden bahsedilmekte beraber İslam ve Osmanlı tarihinde meşhur kadınların hayatlarından bahsedilmesi istemektedir.

1916-17 tarihli *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı*’nda ise kız ve erkek okullarının ders programı ayrı ayrı yayımlanmıştır. Bununla birlikte zükür ve inas mekteplerinin ders programında birkaç ders haricinde kız ve erkeklere yönelik ders programı ortakdır. Buna göre *Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihîye, Sıhhiye ve Medeniye)* dersi kız ve erkek okullarında ilk yıl hafta üç saat, ikinci ve üçüncü yıl haftada iki saat ve dört, beş ve altıncı yıllarda hafta bir saat olarak okutulmaktadır. Dersin aynı isimle ve eşit ders saatiyle programda yer aldığı görülmektedir. Buna karşılık erkeklere yönelik programda yer alan ziraat dersine karşılık kızlara yönelik programda idare-i beytiye dersi yer almaktadır. Terbiye-i bedeniye dersinin açılışında ise erkeklerin programına “asker talimi” ve “nişan” ilave edilmiştir. Bunlardan başka ise kızlara ait programda teorik ve uygulamalı aşçılık (tabahat-ı nazari ve tabahat-i ameli) dersleri yer almaktadır ki, bu derslerin erkeklerin programında karşılığı yoktur.¹⁷

Kız sanayi mektepleri ve öğretmen okullarının farklı kademelerinde de yurttaşlık bilgisi dersi yer almaktadır. Beş yıllık kısm-ı ibtidai ile dört yıllık kısm-ı tali olmak üzere dokuz yıllık Dersaadet Kız Sanayi mektebinin 1913-14 tarihli programında malumat-ı medeniye dersi, ibtidai kısmında her yıl haftada bir saat ve tali kısmında ise son yıl haftada bir saat olarak okutulmaktadır.¹⁸ 1914-1915 tarihli *Darülmual-limat-ı İbtidaiye Programı*’nda ise yurttaşlık bilgisi dersi malumat-ı medeniye ve hu-

16 *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı*, 1329 / 1913-14, s. B (Ek kısmında sayfa numarası verilmemiş, harf sıralaması kullanılmıştır.)

17 *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 / 1916-1917, s. 24-25.

18 Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 229-230.

kukiye ismiyle hazırlıkla beraber beş yıl olan okulun ikincisi senesinde haftada bir saat olarak okutulmaktadır. 11 yıllık olan inas sultanisinde ise malumat-ı medeniye sadece yedinci ve sekizinci sınıflarda bir saat olarak okutulmaktadır.¹⁹

Kızlara Mahsus Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları

Kızlara mahsus olarak hazırlanan sadece iki malumat-ı medeniye ders kitabı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ortak ders kitabı kullanımının muhtemel olduğu, içeriğin şifahen kız okullarına uyarlandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte Nazım ve Ali Seydi tarafından hazırlanan iki kitabın içeriği dersin kız okullarına nasıl uyarlandığı ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Nazım'ın *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve İctimaiye* başlıklı kitabı 1911 yılında dönemin önemli yayıncılarından Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin matbaasında basılmıştır. Kitabın kapağında hangi okulun hangi kademesinde okutulacağına dair bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰ Kitap, toplumsal hayata dair resimli bir okuma kitabı olarak tasarlanmıştır. Kapağında ahlak hakkında 200 okuma içerdiği ifade edilmektedir. Öte yandan kitabın önsözü mahiyetindeki “Kitabın Suret-i Tedrisi” başlığı altında Nazım, kitabın ders kitabı olarak tasarlandığını ifade etmektedir. Bu bölümde muallimenin kitaptaki konuları nasıl işleyeceğini açıklamaktadır. Bununla birlikte kitabın okuyucusu olan öğrenciye “hanım kız” olarak seslenen Nazım'ın ifadeleri kitabın misyonunu okul dışına taşımaktadır. *Hanım Kız! Bu kitabı seve seve, dikkatle oku. Yapacağın işi ona damış. Sınıflarını ikmal edip mektepten çıktığın zaman bunu yine elinden bırakma, daima yanında sakla. Bu kitap senin dostun, sadık bir rehberindir.*²¹

Nazım'a göre kadın doğası gereği erkekten farklı olduğu için vazifeleri de farklıdır. Kadının en önemli vazifesi çeşitli özellikleri ile tanımlanan ideal yurttaşı aile içerisinde yetiştirmektir. Çünkü kadınlar arasında vergi veren çok azdır, kadınlar hükümet dairesinde memur olamaz, askere gitmez ancak vergi veren, memur olarak görev yapan ve askerlik hizmetini yerine getiren yurttaşı yetiştirirler.²² Dolayısıyla ideal kadın yurttaş ideal erkek yurttaşı yetiştirmekten sorumludur. Kitabın içeriği incelendiğinde ise okumaların “Aile Hayatı”, “Mektep Hayatı”, “Hayat-ı İctimaiye”, “Hayvana Karşı Vezaiif” ve “Ebna-yı Cinsimize Karşı Vezaiif” olmak üzere beş kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Bu başlıklar altında ailede çocuğun

19 Tümer Erdem, *agt.*, s. 281.

20 Birçok malumat-ı medeniye ders kitabında sınıf her zaman belirtilmemekle birlikte kitabın kapağında iptidaiye, rüşdiye ya da sultaniye gibi hangi kademe de okutulacağı belirtilmektedir.

21 Nazım, *age.*, s. 2.

22 Nazım, *age.*, s. 117.

rolü ve sorumlulukları, nezaket kuralları, okulda nasıl davranılacağı, kazanılması gereken ahlaki özellikler, kaçınılması gereken davranışlar ve vatana dair malumat ve vatandaş olarak vazifeler gibi çok geniş bir yelpazede çeşitli konular ele alınmaktadır. 296 sayfa gibi geniş bir hacme sahip kitap malumat-ı medeniye kitabı olmasının yanı sıra idare-i beytiye ders kitabı, ahlak kitabı ve adab-ı muaşeret kitabına dair özellikler de ihtiva etmektedir. Aslında bu durum diğer malumat-ı medeniye ders kitaplarında da kısmen söz konusudur. Malumat-ı medeniye ders kitaplarının 1908’de yayımlanan ilk kitaplardan hemen sonra ahlak konularını da içerecek şekilde kapsamı genişletilmiş, birçoğunda yurttaşlığa dair malumatın yanı sıra toplum içinde yaşama adabı ve ahlaka dair konular ağırlık kazanmıştır. Nitekim yukarıda bahsi geçen talimatnamede ifade edildiği üzere bu ders salt bir talim dersi olmaktan çıkmış, talim ve terbiye dersine dönüşmüştür. Kızlara mahsus olarak hazırlanan Nazım’ın kitabında ise idare-i beytiye dersinde okutulan konulara da geniş yer ayrılmıştır.

Ali Seydi’nin 71 sayfalık *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakîye ve Medeniye* kitabı (1913-14) ise Nazım’ın kitabına kıyasla daha küçük hacimli bir kitaptır. Ali Seydi’nin diğer malumat-ı medeniye ders kitaplarında ibtidaiye, rüşdiye, idadiye gibi kademe ve bazen de sınıf belirttiği halde, kızlara mahsus kitapta herhangi bir kademe ya da sınıf belirtilmemiştir. Ancak kitabın kapağında yer alan “kısm-ı salis” (üçüncü kısım) ifadesi kitabın en az iki bölümünün daha olduğunu göstermektedir. Ali Seydi de Nazım gibi ders kitabının muhatabını “hanım kız” olarak tanımlamakta ve ilk bölümde “İyi ve Hayırlı Olmak” başlığı altında mektebe giden kız çocuğuna seslenmektedir. Ali Seydi’ye göre mektebe giden kız çocuğu babasından, abisinden farklı olduğu gibi evde olup sabahleyin eşlerini ve çocuklarını giydirip gönderen, ev işleri yapan, çocuklarına bakan annesinden, evli ablasından, halasından ve teyzesinden de farklıdır. Çocuk olduğu ve mektebe gittiği için ev işlerinden sorumlu değildir ancak gelecekte de kendisi aile kuracak anne, hala, teyze olacak ve çok büyük vazifeler üstlenmek zorunda kalacaktır.²³ Ona göre bu müşkülattan kurtulmanın yolu mektepte iken bu vazifeleri öğrenmektir. Bunları öğrenmediği takdirde “iyi bir kız, sevimli bir gelin, hayırlı bir zevce, faydalı bir valide, hatırlı ve muteber bir komşu” olamayacak ve mesut bir hayat süremeyecek ve gözünden yaş eksilmeyecektir.²⁴ Ali Seydi önsöz mahiyetinde yazdığı bu bölümde Nazım ile aynı benzer nasihatleri sıralamaktadır. Ona göre bu kitap, yapılması ve yapılmaması gerekenler ile vazifeleri bildiren bir rehberdir.

23 Ali Seydi, *age.*, s. 3-5.

24 Ali Seydi, *age.*, s. 5-6.

Kitabın içeriği, Ali Seydi'nin diğer malumat-ı medeniye kitapları ile karşılaştırıldığında konuların ele alınışı itibariyle benzerlik göstermektedir. Okuma kitabı olarak tasarlananlar hariç, Ali Seydi malumat-ı medeniye ders kitaplarında konuları vazifeler bağlamında ele almaktadır. Ona göre vazife, "Hem kendi nefsimize hem Cenab-ı Hakk'a hem de başkalarına karşı yapılması lazım gelen şeyleri yapmak, yapılmaması iktiza eden şeyleri yapmamaktan ibaret bir borçtur."²⁵ Bu vazifeleri ise şahsi vazifeler, şahsi olmayan vazifeler ve dini vazifeler başlıkları altında ele almaktadır. *Vezaif-i şahsiye* başlığı altında Ali Seydi, diğer kitaplarında olduğu gibi öncelikle kuvvetli ve sağlam bir bedene sahip olabilmek için temizlik ve hijyene dikkat etmek, sağlıklı beslenmek ve hareket etmek gibi sağlıklı yaşam kurallarından bahsetmektedir. Konunun devamı olan sonraki derste ise Ali Seydi, "Biz yalnız kendi kendimizin malı değiliz. Biz hem kendimizin hem peder ve validemizin hem de milletimizin malıyız."²⁶ ifadesini kullanmakta ve canın Allah'ın bir emaneti olduğunu vurgulayarak beden üzerinde kişinin istediği gibi tasarrufta bulunamayacağını ifade etmektedir. Konuyu ıskat-ı cenine yani çocuk düşürmeye getiren Ali Seydi, bir takım münasebetsiz ve terbiyesiz kadınların çocuk düşürmeye kalktıklarını, bunun ne şeriatın ne kanununun ne de ilm-i ahlakın affedemeyeceği bir cinayet olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Ona göre çocuk düşüren kadın ilk olarak başka bir nefsi, başka bir mahluku telef ettiği için katildir ve ahirette cezası çok büyüktür. İkinci olarak, çocuk düşüren kadın vatana ve millete karşı ihanet etmiş olur. Üçüncü olarak ise kendi bedenine zulmetmiş olur, çünkü buna kalkışan kadınların bazıları ölüyor, ölmeyenler ise sakat kalır. Bu üç nedenden ilki dini literatüre ve sonuncusu eylemi gerçekleştiren kadının sağlığına gönderme yaparken, ikinci neden doğrudan kişinin mevcudiyetini içinde yaşadığı devlet ve ait olduğu millet ile ilişkilendirmekte, devleti çocuk üzerinde hak sahibi yapmaktadır. Nitekim Ali Seydi bu durumu çok net ifade etmektedir. *Çünkü o düşürülen çocuk yalnız validesinin değil, vatanın ve milletin de malıdır. O doğacak, büyüyecek, erkek ise asker olup vatani muhafaza edecek, tüccar, zürra' olup vergi verecek, memur olup millete hizmet edecek idi. Kız ise ileride vatana birçok hayırlı çocuklar yetiştirecek, ondan birçok zürriyet hâsıl olacak idi.*²⁸ Ali Seydi'ye göre intihar da aynı şekilde kişinin kendi vücudundan ve hizmetinden vatani ve milleti mahrum bırakması demektir. Hayat Allah'ın bir emaneti olduğu için ona karşı fenalık yapmaya insanın hakkı yoktur. Bu bakış açısı, kişinin kendine karşı

25 Ali Seydi, *age.*, s. 7.

26 Ali Seydi, *age.*, s. 15.

27 Ali Seydi, *age.*, s. 16.

28 Ali Seydi, *age.*, s. 16-17.

olan sorumluluk ve haklarını dini ve siyasi bağlamda tanımlamaktadır.²⁹

Ali Seydi “Vezaif-i Gayrişahsiye” olarak ise önce aileye karşı vazifeleri ele almaktadır. Kızlara mahsus olan bu kitapta, diğer kitaplarına kıyasla aile kavramını çok daha ayrıntılı ele almaktadır. Bu başlık altında eşlerin birbirine karşı vazifeleri, kadının eşine karşı vazifeleri ve çocukların terbiyesi konuları yer almaktadır ki, bu konular diğer kitaplarında bulunmamaktadır. Aile vazifesinde en önemlisinin eşlerin birbirine karşı olan vazifeleri olduğunu ifade eden Ali Seydi, eşlerin vazifelerini bilmedikleri ve yapmadıkları bir ailenin dağılmaya mahkûm olduğunu savunmakta ve önce erkeğin vazifelerini sıralamaktadır. Buna göre erkek ilk olarak namuslu, zevcesine sadık ve onun namusu için hayatını feda edecek kadar fedakâr olmalıdır. İkinci olarak, aile idaresini ve geçimini temin için çalışmalı ve kazanmalıdır. Üçüncü olarak, hayat arkadaşı olan eşini sevmeli ve onun hatırına riayet etmelidir.³⁰

Ali Seydi, kadının eşine karşı sorumluluklarını bilmesinin çok önemli olduğunu vurguladıktan sonra kocasına karşı vazifesini bilmeyen kadının zevceliğe layık olmadığını ifade etmektedir. Sayıca çok olduğunu ifade ettiği vazifelerin esasen daha büyük puntolarla yazılan şu dört cümle ile özetlemektedir: 1-sadakat ve iffet, 2- zevcine hürmet ve itaat, 3- hane işlerine sa’y ve gayret, 4- çocuklarını terbiyeye himmet.³¹ Özellikle kadının namus ve iffetini muhafaza etmesinin önemini vurgulayan Ali Seydi, tesettürün bunun temininde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tabiat kanununa göre erkeğin kadından üstün olduğunu, daha hâkim, daha zeki ve daha güçlü olduğunu iddia etmektedir. Erkeğin aile içindeki rolünü nazır, kadınıkini ise müdire olarak tanımlamakta, ikisi arasındaki farkın çok büyük olduğunu ifade etmektedir.³² Dikiş bilmeyen, eşine bir iki çeşit yemek pişirmeyen, çamaşır yıkamasını bilmeyen, odasını ve salonunu düzenleyemeyen bir kadının hiçbir zaman iyi bir zevce olamayacağını ve asla bir aileyi idare edemeyeceğini de yazmaktadır.³³ Ali Seydi’nin eşlerin birbirine karşı vazifelerini tanımlarken, kadınların vazifelerini yerine getirmeme durumunu daha vurucu ifadelerle tanımladığı dikkati çekmektedir. Kadının aile içerisindeki sorumluluklarının ve yerine getirilmediğinde neler olabileceğinin yazıldığı bölümler kız mekteplerine özgü yerleşik

29 Ali Seydi, *age.*, s. 18.

30 Ali Seydi, *age.*, s. 31-32.

31 Ali Seydi, *age.*, s. 33.

32 Ali Seydi, *age.*, s. 36.

33 Ali Seydi, *age.*, s. 38-39.

bir ders olan idare-i beytiye dersinin içeriğini çağrıştırmaktadır. Mektep sıralarında okutulan bu ders kadınlara fenni ev idaresi bilgisini vermekte, iyi bir eş, anne ve ev hanımı olmanın yollarını öğretmektedir.³⁴

Sonuç olarak, malumat-ı medeniye dersi idare-i beytiye, aşçılık ve dikiş gibi kız okullarına mahsus bir ders değildir. Bu ders, 1913 tarihli *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*'ne göre kız ve erkek okullarında okutulan ortak bir derstir. Bu ders için yazılmış çok sayıda ders kitabına karşılık, kızlara mahsus sadece iki kitabın bulunması ve talimatnamelerde yer alan müfredat programlarının kız okullarına uyarlanmasına dair yönlendirmeler mevcut malumat-ı medeniye ders kitaplarının içeriğin kız okullarına uygun olarak dersin öğretmeni tarafından uyarlandığını düşündürmektedir. Nazım ve Ali Seydi tarafından “kızlara mahsus” başlığı ile yayımlanan iki kitap ise bu uyarlamalar hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre kızlara mahsus malumat-ı medeniye ders kitaplarının içeriği Kanun-ı Esasi, vergi, seçim, hükümet, idare gibi yurttaşlık bilgisi konularda diğer kitaplar ile ortak bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte kızlara mahsus kitaplarda aile ve aile hayatı, ahlak, terbiye, ev idaresi gibi konular çok daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bu kitaplar, kız çocuklarının okullarından mezun olduktan sonra da başvurabilecekleri, ev idaresi ve adab-ı muaşeret konularını da kapsayan birer rehber kitap olarak tasarlanmıştır.

34 Bu konuda detaylı bilgi için bk. Fatma Tunç Yaşar, “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fenni Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları”, *Türkiyat Mecmuası*, C 29, S. 2, 2019, s. 591-620,

Kaynaklar

Ali Seydi, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye*, Kısım-ı Salis, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1329 / 1913-14.

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 6, S. 12, 2008, s. 9-84.

Fortna, Benjamin C., *Imperial Classroom: Islam, the State and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 21-22.

Mekاتب-i İbtidaiye Ders Müfredatı, 1329 / 1913-14.

Mekاتب-i İbtidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329 / 1913-14.

Mekاتب-i İbtidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 / 1916-1917.

Mekاتب-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331 / 1915-1916.

Mekاتب-i İbtidaiyeye Mahsus Talimatname: Usul-i Terbiye, Usul-i Tedris, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331 / 1915-1916.

Mekاتب-i İbtidaiyeye Mahsus Talimatname, 1331 / 1915-1916.

Nazım, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve İctimaiye*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327 / 1911.

Sabri Cemil, *Amelî Fenn-i Tedris: Dürus-u Mütenevviyanın Suret-i Tedrisi, Etfalin İnzibat ve Terbiyesi, İdare-i Mekاتب*, Kosova Matbaası, 1326 / 1910-1911.

Şükrü Bey, “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Muallim*, C 1, S. 9, 1333 / 1917-1918.

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329 / 1913.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Tunç Yaşar, Fatma, “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları”, *Türkiyat Mecmuası*, C 29, S. 2, 2019, s. 591-620,

Tunç Yaşar, Fatma, “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, *Osmanlı Araştırmaları / Journal of Ottoman Studies*, S. 52, 2018, s. 311-342.

Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Üstel, Füsün, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Ziya Gökalp, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler", *Genç Kalemler*, C 2, S. 8, 26 Temmuz 1327 / 8 Ağustos 1911, s. 138-141.